

Uluslararası İlişkilerde Din, Kùltür ve Medeniyetin Rolü Üzerine Segâh TEKİN*

Özet

Günümüzde uluslararası ilişkilerde, din, kùltür ve medeniyet gibi maddi ve manevi boyuta sahip olgular giderek önem kazanmaktadır. Bu durum kendini üstün yaşam şekli olarak gören modern ulus devleti sarsmaktadır. Devlet merkezli Uluslararası İlişkiler disiplini de bu değişimden etkilenmektedir. Bu çalışmada öncelikle kavramsal perspektiften din, kùltür ve medeniyet; modernite ve sekularizmle olan ilişkileri çerçevesinde ele alınacaktır. Ardından Uluslararası İlişkiler disiplininde bu kavramların oynadığı roller disiplin içindeki kuramlar açısından incelenecektir. Son olarak gündemde olan medeniyetler çatışmasına veya diyaloguna yönelik fikirlerin temelinde yer alan varsayımlar ve dini aktörlerin çatışmaları teşvik etme ve çözüme potansiyelleri küreselleşmenin getirdiği zorluklar ve imkânlar ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Din, Kùltür, Medeniyet, Sekülerleşme, Modernite

On the Role of Religion, Culture and Civilization in the International Relations

Abstract

Today in international relations, concepts such as religion, culture and civilization, which have both tangible and intangible dimensions, are gaining importance. This situation weakens the nation state which regards itself as the superior form of the life. The state-centered discipline of International Relations is also affected by this transformation. In this paper, the concepts of religion, culture and history will be analyzed within the framework of their relations to modernity and secularism. Then, the roles of these concepts in the theories of International Relations will be explained. Lastly, the underlying assumptions of the popular ideas of clash of civilizations and civilizational dialogue and the potential power of religious actors in both promoting and resolving conflicts, will be evaluated within the scope of the challenges and opportunities posed by globalization.

Keywords: Religion, Culture, Civilization, Secularism, Modernity

Günümüzde uluslararası ilişkilerde, ulus devletin katı sınırlarının ve gücünün ölçülmesini sağlayan maddi özelliklerinin yanı sıra, sınır aşan ve etkisinin kolay hesap edilemeyeceği din, kùltür ve medeniyet gibi kavramların giderek ön plana çıktıkları görülmektedir. Fakat Uluslararası İlişkiler disiplini seküler ve rasyonel modern devleti temel aktör olarak ele almaktadır. Bu durum, gerek bir ülkenin sahip olduğu din, kùltür, medeniyet özelliklerinin neler olduğunun ve bunların bir ülkenin dış politikasında ne derece etkili olduklarının gerekse belirli bir ülkede farklı din ve kùltüre mensup insanların yaşaması durumunda ortaya çıkabilecek yeni medeniyet yapılarının; bu grupların çatışma ve uzlaşma ihtimallerinin ve bu gelişmelerin dış politikayı karar alma süreci bağlamında nasıl etkileyeceklerinin disiplin tarafından yeterince değerlendirilmemesine neden olmaktadır.

Din, kùltür ve medeniyet kavramlarının neyi ifade ettikleri üzerinde yeterince çalışılmamış ve zaman zaman da yanlış biçimde birbirlerinin yerine kullanılıyor olmalarının getirdiği tutarsızlıklar bu kavramlar analizlere dâhil edilmek istendiğinde çeşitli zorlukların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Küreselleşme ise ulus devleti aşındırarak gerek ülkeleri birleştirecek gerekse toplumları bölecek şekilde bu kavramların

* Araştırma Görevlisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beřeri Bilimler Fakùltesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mektup: segahtekin@konya.edu.tr

devlet dışı aktörler tarafından kendi görüşlerine birer dayanak olarak farklı manalarda kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Soğuk Savaş sonrası yaşanan ülke içi çatışmalarda oynadıkları rol, köktendinci terörün ön plana çıkışı ve diğer taraftan medeniyetler çatışmasından medeniyetler ittifakına uzanan yelpazede çokça dile getirilmeleri de bu kavramlar esas alınarak yapılacak analizlerin zorlaşmasına neden olmaktadır.

Temel sorunlar öncelikle tanımlama konusundaki eksiklikler ve yanlış kullanımlarla din, kültür ve medeniyet kavramlarının toplumları ayırma bağlamında kolaylıkla çatışma nedenleri ile özdeşleştirilebilmesidir. Bu çalışmada öncelikle kavramlar kökenleri ve kullanımları bağlamında açıklanarak birbirleriyle örtüşen ve farklılaşan noktaları ele alınacaktır. Ardından, bu kavramsal çerçeve dâhilinde hem Uluslararası İlişkiler kuramlarındaki hem de güncel gelişmelerdeki konumları değerlendirilecektir. Son olarak ise, uluslararası ilişkilerde oynadıkları veya oynadıkları varsayılan roller çerçevesinde din, kültür ve medeniyet kavramlarının disiplinde neden birer anlama ve açıklama aracı olarak yer alması gerektiği ve bu yolda karşılaşılabilecek çeşitli zorluklar ele alınacaktır.

Kavramsal Bir İrdeleme

Günümüzde oldukça sık kullanılan medeniyetler arası çatışma ve diyalog, kültürel farklılıklar, köktendincilik gibi kavramlar; kültür ve medeniyet boyutlarını içermekle beraber özünde dini referans barındırmaktadırlar. Etimolojik kökeni konusunda farklı görüşler bulunan ‘din’ kelimesinin sözlük anlamı, Allah’a inanma ve bağlanmadır.¹ Fakat yeryüzünde günümüzde ‘din’ olarak adlandırılan farklı özelliklere sahip pek çok inanç sistemini tek bir tanım altında toplamak mümkün değildir. Farklı dinlerin ortak noktasının; sembollerin varlığı, hürmetle bağlanma, ritüeller, toplu uygulamalar ve anlatılar olduğu söylenebilir.² Dinin, beslediği kültür ve medeniyet kavramlarından ayrılan en önemli yönü, ilahi dinler bağlamında dini başlatan ve devam ettirenin Allah oluşudur. İnsanlar bu gerçeklik karşısında araştırmak, inanmak, inanmamak veya değiştirmek gibi çeşitli tepkilerde bulunabilirler. İnsan dine bir etkide bulunamaz. Bireysel veya kolektif olsun dinle ilgili bütün eylemler bir ortaya koyma değil, var olana cevap niteliğindedir.³ Dinin, kültür ve medeniyet kavramları ile ilişkisi ise, hem bireyin düşünce ve ruh dünyasını şekillendirerek eylemlerini etkilemesi, hem de toplumsal yaşam üzerindeki etkisi ile alakalıdır. Dinler, cemaatlerinin yaşantılarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini derinden etkilerler.⁴ Fakat bir toplumun kimliğini yani hem bireylerin iç dünyasını hem de oluşturdukları ortak yaşam formunu şekillendiren yalnızca din değildir. Etnisite, ortak, geçmiş, coğrafi koşullar, yönetim biçimi gibi pek çok etkenin bu oluşumda katkısı bulunmaktadır.

Kültür de tıpkı din ve medeniyet gibi, insan topluluklarının kimliğini belirleyen etkenler arasında yer almaktadır.⁵ Türkçeye ‘kültür’ olarak geçen ‘culture’, Latince’de toprağın işlenmesi anlamına gelen ‘cultura’ kelimesinden türemiştir. Modern dönemin başlarında, zihinsel kabiliyetlerinin işlenmesi manasında ‘culture’ kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Onsekizinci yüzyıldan itibaren ise özellikle Alman düşünürlerin kavram

¹ Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca Türkçe Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara 1970, s. 222.

² Giddens, Anthony, Sociology, Polity Press, 1997, s. 436.

³ Haddad, Yvonne Yazbeck, Kur’ân’da “Din” Teriminin Anlamı, (çev.) Güç, Ahmet, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 9, Cilt 9, 2000.

⁴ Tümer, Günay, Çeşitli Yönleriyle Din, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXVIII, 1986, s. 213-267, s. 228.

⁵ Shaffer, Brenda, “Introduction: The Limits of Culture”, Shaffer, Brenda (der.) The Limits of Culture: Islam and Foreign Policy, The MIT Press. Cambridge 2006, s. 1-25, s. 2.

üzerindeki yorumlarının etkisiyle, günümüzde kültür kelimesi karşılığında kullanılan üç anlam ortaya çıkmıştır. İlki, mükemmeliyet arayışına yönelik olarak bireysel ve toplumsal ölçekte zihinsel, estetik ve ahlaki kabiliyetlerin işlenmesidir. İkincisi, bu çabanın sonucu olan eserlerdir. Üçüncüsünde ise kültür, insanların diğer insanlarla paylaştıkları ortak hayata yükledikleri anlamdır.⁶

Kültür; edebiyat ve sanatı da içerecek şekilde⁷ aile hayatı, giyim kuşam, iş hayatı, dini törenler ve boş zamanların değerlendirmesi gibi, bir toplumun yaşam biçiminin çeşitli yönlerini ifade eder. İnsanların ortak bir zeminde ki buna dil diyoruz, iletişim kurmalarını ve kendilerine dair farkındalık yaratmalarını sağlar.⁸ Kültürün sembolik ifadesi olan diller arasındaki farklılıklardan da anlaşılacağı üzere her toplumun kendine ait, kendini ifade eden ve diğerlerine anlaşılabilir gelmesi muhtemel bir düşünce ve davranış geleneği bulunmaktadır. Kültür hem bireyin verili kabul ettiği değerleri ve kuralları hem de bakış açısının sınırlarını kısacası onun dünya görüşünü belirler.⁹ Günümüzde kültürler arasındaki farklılıkların çatışmaları beslediği yönündeki tezlerin belki de en önemli eksiği bir kültürü başka bir kültürün değerler sistemi üzerinden analiz etmeleri ve sonrasında da geri, ahlak dışı veya şiddet eğilimli gibi etiketleri daha kolay yapıştırebilmeleridir.

Kültür, mikro düzeyde küçük bir kabileye ait olabileceği gibi, bir ülkeyi veya ülkeler grubunu da kapsayabilir. Dinler ise üyeliği milliyete dayalı bazı inanç sistemleri haricinde kendilerini belirli bir zaman, mekân veya insan topluluğu ile sınırlandırmazlar. Medeniyet kavramı ise, din ve kültürden beslenmekle beraber; tanımlayıcı değil kategorize edici bir kavramdır. Farklı anlamlarda kullanılsa da medeniyet kavramının en önemli özellikleri; modernleşmeyle beraber ortaya çıkışı, içinde bir gelişmişlik vurgusunu barındırması ve siyasal boyutudur.

Türkçede, İngilizcedeki “civilization” kelimesinin anlamını karşılayacak biçimde kullanılan medeniyet, Arapçada şehir, belde demek olan “medine” kelimesinden türemiştir. ‘Civilisation’ kelimesi İngilizce ve Fransızcada onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış, medeniyet şeklinde Türkçeye çevrilmesi ise ondokuzuncu yüzyılda olmuştur. Medeniyet kelimesinin kendisi bu dönemin ürünü olup, kelimenin kaynaklandığı Arapçada bu kavram yer almamaktadır.¹⁰

Medeniyet, belirli bir coğrafi alanla ve kültürle normların bir kuşaktan diğerine aktarıldığı şehir hayatının sembolize ettiği bir görgü ve yaşam tarzıyla özdeşleştirilmektedir. Makro anlamda medeniyet ulusları veya toplumları içeren, nihailik duygusu uyandıran büyük birimleri ifade eder. Bu nedenle medeniyetin ki kendisinin üst birimi insanlıktır, insanlık tarihini açıklamak için iyi bir sınıflandırma aracı olduğu düşünülmüştür. Mikro anlamda ise bir insanın davranışlarının “medeni”liğinin ölçülebildiği bir medeniyet anlayışından söz edebiliriz.¹¹

Geçmişin büyük medeniyetleri, kendilerini ‘medeni’, geriye kalanları ise medenileşmemiş olarak addederlerdi. Medeniyetlerin zaman içinde ortaya çıktıklarının ve tarih sahnesinden silindiklerinin, eş zamanlı olarak birden çok medeniyetin var olduğunun

⁶ Fischer, Markus, “Culture and Foreign Politics”, Shaffer, Brenda (der.) The Limits of Culture: Islam and Foreign Policy, The MIT Press. Cambridge 2006, s. 27-64, s. 28.

⁷ Giddens, a.g.e., s. 42.

⁸ Aynı yerde, s. 18.

⁹ Fischer, a.g.e., s. 28-29.

¹⁰ Baykara, Tuncer, “Medeniyet” Kavramı ve Türk Toplumuna Girişi, Tarih İncelemeleri Dergisi, V, 1990, ss. 1-14, s.1.

¹¹ Szokolczai, Arpad, Civilization and its Sources, International Sociology, Vol 16, No 3, 2001, s. 369-386, s. 369- 370.

ve birbirleriyle iletişim kurduklarının düşünülmesi ise yakın geçmişe aittir.¹² İnsan topluluklarının medeniyetler halinde gruplaşmalarında semavi dinler önemli rol oynamışlardır.¹³ Bununla beraber, medeniyetin dinden bağımsız bir siyasal boyutu bulunmaktadır. Örneğin Lewis'e göre Hıristiyan ve İslam medeniyetleri varolmuştur fakat bir Yahudi medeniyetinden söz edemeyiz. Çünkü Yahudilerin kendi dinleri ve kültürleri olmasına rağmen tarih boyunca genelde Hıristiyan veya Müslüman devletlerin bünyesinde yaşadıklarından bir Yahudi medeniyeti yoktur.¹⁴

Medeniyet zamandan yani tarihsel geçmişinin meydana getirdiği hatıralardan ve mekândan bağımsız düşünülemez.¹⁵ Medeniyet dediğimiz kavram çerçevesinde kültür, yazılı diller, devletler, şehirler, binalar, dinler ve sosyal kurumlar gibi yapılar şeklinde tecelli etmektedir. Dolayısıyla bir medeniyetin içinde farklı özellikler sergileyen alt kültürler bulunabilir fakat medeniyet, kapsadığı coğrafi alan ve üyeleri temelinde ortak bir kültürün yapılaşmış halini temsil etmektedir.

Medeniyet akademik tartışmalarda iki anlamda ele alındığını görüyoruz. İlk anlamıyla, Aydınlanma döneminde Batı Avrupa'da ortaya çıkan "medeniyet" kastedilir. Mezhep ayrılıkları ve akabinde din savaşları nedeniyle bütünlüğü bozulan Avrupa, onsekizinci yüzyılda, coğrafi ve kültürel öğeler ve ortak geçmişe dayanan bir Avrupa medeniyetinin üstünlüğü görüşünü öne sürmüştür. Diğer medeniyetlerin geçmişte parlak dönemleri olsa da artık Avrupa'nın üstün konumda olduğu, bunun siyasal sembolünün ise Avrupa'yı simgeleyen ulus devletler olduğu düşünülüyordu.¹⁶ Böylelikle, Batılı kent soylu toplum kendini güç, etkinlik ve Hıristiyanlıkla özdeşleştirerek kendisinden önce veya eşzamanlı olarak var olmuş veya olan 'ötekiler' karşısında üstünlüğünü ilan etmiştir.¹⁷ 'Batı dışı medeniyetler' kavramı ise kısmen Batılıların icadı fakat büyük ölçüde Batılı olmayan seçkinlerin bu üstünlük varsayımına bir cevap olarak inşa edilmiştir.¹⁸

İkinci olarak ise medeniyet kültüre dayalı siyasetle özdeşleştirilmektedir. Gelecekte dünyada yaşanacak çatışmaların ideolojik veya ekonomik nedenlerin ötesinde medeniyetler arasında yaşanacağını, bunun işaretlerinin ortaya çıkmış olduğunu söyleyerek dünyayı medeniyet havzalarına ayıran Huntington'ın 'medeniyetler çatışması' tezi medeniyeti bu açıdan ele alır.¹⁹ Bu yaklaşımda, medeniyetler toplumsal kurumlardan bağımsız olarak değerlendirilir. Toplumsal kurumların bazıları "değerler" sınıfında kabul edilerek medeniyetin değerleri olarak sunulurlar. Bazıları ise aynı önemde görülmeyip medeniyetin parçası olmayan kurumlar olarak kalırlar. Böylelikle insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü, Batı medeniyetinin temel özellikleri olarak sunulurken sömürgecilik veya sınıflararası eşitsizlik görmezden gelinir. Medeniyetler çatışması tezinde Batı medeniyeti küresel anlamda modernleşmenin, ekonomik ve bilimsel ilerlemenin ayrıca

¹² Lewis, Bernard, I'm Right, You Are Wrong, Go To Hell: Religions and the Meeting of Civilizations, The Atlantic Monthly, May, 2003, s. 36-42, s. 36.

¹³ Hutchinson, John, "Milliyetçilik, Globalizm ve Medeniyetler Çatışması", Özkırımlı, Umut (der.) 21. Yüzyılda Milliyetçilik, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul 2008, s. 77-100, s. 84.

¹⁴ Lewis, a.g.e., s. 37.

¹⁵ Osiander, Andreas, Religion and Politics in Western Civilisation: The Ancient World as Matrix and Mirror of the Modern, Millennium - Journal of International Studies, Vol 29, 2000, No 3, s. 761-790, s. 761.

¹⁶ Agnew, John ve Corbridge, Stuart, Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy, Routledge, London 1995, s. 52.

¹⁷ Kapustin, Boris, Some Political Meanings of 'Civilization', Diogenes, Vol 56, No 222-223, 2009, s. 151-169, s. 155; Salvatore, Armando, The Public Sphere: Liberal Modernity, Catholicism, Islam, Palgrave Macmillan, New York 2007, s. 210.

¹⁸ Kapustin, a.g.e., s. 156.

¹⁹ Huntington, Samuel P., "Medeniyetler Çatışması mı?", Yılmaz, Murat (der.) Medeniyetler Çatışması, Vadi. Ankara 1995, s. 13-41.

demokrasi ve insan hakları gibi siyasal ve ahlaki değerlerin kaynağı olarak ele alınır. Bu çerçevede medeniyetler çatışması ise modern olanla barbar ve geri olanın çatışması olarak konumlandırılır.²⁰ Medeniyetler ittifakına ve diyaloguna yönelik tezler ve girişimler de farklılıklara olumlu anlam yüklemekle beraber çatışma tezi ile aynı bakış açısından, kültüre dayalı siyaseti esas alırlar.

Yakın geçmişte çok tartışılmış medeniyetler çatışması tezinin yanı sıra Batı'nın "ileri"liğinin ve geri kalanın "geri"liğinin tartışıldığı başka bir mesele daha vardır. O da Kipling'in "Beyaz Adam'ın Yükü" ile özdeşleşen, medeni Batı'nın dünyanın geri kalanını medenileştirme yükümlülüğü varsayımıdır. Bu yaklaşımda iki dünya arasındaki ilişki, öncelikle Batı'nın kendini üstün olarak konumlandırması nedeniyle eşitsizdir. İkinci olarak ise Batı kendini gayri medenilere yardım etmekle kendini yükümlü hissetmektedir. Açık ki böylelikle sömürgeleştirme hareketine zemin hazırlanmıştır. Edward Said'e göre bu yaklaşım, Batı'nın yerlilerin yararına bir "ödev" veya sömürgeci ülkenin itibar elde etme çabası olarak söyleme aktarılmıştır.²¹ Medenileştirme, oryantalist²² bakış açısıyla, Batılı olmayanları kendi kültürlerinden kaynaklanan yoksunluklardan kurtarmaktır. Fakat nihayeti olmayan medenileştirme, bu eşitsiz konumlandırmayı devamlı hale getiren bir süreçtir. Böylece eksik kültür yani öteki, her zaman öyle kalmaya mahkûm edilmiş olur.²³

Sekülerleşme Süreci

Dinin siyasal yaşam üzerindeki etkisinin azalması ve kendinden üstün maddi veya manevi bir gücün boyunduruğunda olmadığını savunan sınırları belirli yönetim birimlerinin ortaya çıkışı ondördüncü yüzyıla kadar geri gitmektedir.²⁴ Hıristiyanlık açısından baktığımızda Orta Çağda 'religio' kelimesi manastır hayatını veya Hıristiyanlığa ait erdemleri ifade ederdi. Geleneksel olarak dini değerler ve uygulamalar toplumsal hayatla iç içeydi. Modern anlamda din ise on beşinci yüzyılda ortaya çıkmaya başladı ve 'religio' kavramı yerine 'religions'tan yani farklı inanç ve ibadet sistemlerine sahip dinlerden söz edilmeye başlandı. Modernle gelenekselin arasındaki diğer bir ayrım ise on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Hıristiyanlığın kendi içinde yaşandı. Bu dönemde Hıristiyanlık, kiliseye bağlı topluluktan bağımsız olarak var olan bir inanç ve doktrinler sistemi olarak düşünölmeye başlanmıştır.²⁵

²⁰ Kapustin, a.g.e., s. 151-157.

²¹ Hirono, Miwa, *Civilizing Missions: International Religious Agencies in China*, Palgrave Macmillan, New York 2008, s. 1.

²² Edward Said'e göre Doğu, romantikleştirilmiş, egzotik bir mekân olarak Batı tarafından kurgulanmıştır. Sanatçılar ve bilimadamlarından siyasetçilere değin pek çok kişinin Doğu ve Doğulular hakkındaki eserlerine ve siyasal kararlarına yön veren Oryantalist düşünce, Doğu ve Batı arasında, Batı tarafından yapılan ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanır. Böylelikle Oryantalizm, Batı'nın Doğu'yu hem sanat ve sosyal bilimler aracılığıyla bu ayrım çerçevesinde ele alması ve anlatmasıyla hem de sömürgecilik sayesinde onu yönetmesiyle zaman içinde Batı'nın Doğu üzerinde siyasal ve düşünsel hâkimiyetinin simgesi haline gelmiştir (bkz. Said, Edward, *Orientalism*, Penguin, London 2003).

²³ Pasha, Mustapha Kamal, "Civilizations, Postorientalism and Islam", Hall, Martin; Jackson, Patrick Thaddeus (der.) *Civilizational Identity: The Production and Reproduction of "Civilizations" in International Relations*, Palgrave Macmillan, New York 2007, s. 61-79, s. 69.

²⁴ Hehir, J.Bryan, "Religion, Realism, and Just Intervention", Hehir, J. Bryan vd. (der.). *Liberty and Power: A Dialogue on Religion and U.S. Foreign Policy in an Unjust World*, Brookings Institution Press, Washington D.C. 2004, s. 11-33, s. 12-13.

²⁵ Thomas, Scott M., *Taking Religious and Cultural Pluralism Seriously: The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Society*, Millennium - Journal of International Studies, Vol 29, No 3, 2000, s. 815-841, s. 821.

Dinin dış politikadaki belirleyiciliğinin, Batılı devletler açısından on yedinci yüzyıl itibariyle azaldığını görüyoruz. Westfalya Barışı (1648) ile birlikte dinin Avrupa için siyasi meşruiyet kaynağı sayılmaktan çıkması²⁶ ve Osmanlı'nın Viyana kuşatmasındaki (1683) başarısızlığı ile Avrupa'dan çekilişinin başlaması bunda etkili olmuştur.²⁷ Westfalya sisteminin özellikleri, egemen devleti dünya politikasının temel birimi haline getirmesi; dini nedenlerle devletlerin birbirlerine müdahalelerinin engellenmesi, devletlerin iç ve dış ilişkilerinin birbirlerinden ayrılarak iç işlerinde tam bağımsız olmalarının öngörülmesi nedeniyle 'iç işlerine karışmamazlık' ilkesinin benimsenmesi ve uluslararası politikanın sekülerleştirilmesi yoluyla dinin savaş sebebi olmasının önüne geçilmesi gibi hususlardı.²⁸ Fransız İhtilali (1789) ve Aydınlanma da, seküler devlet modelinin oluşmasına ve halk egemenliği kavramının yerleşmesine zemin hazırlamıştır.²⁹ Zaman içinde Avrupa çıkışlı modern seküler devlet modeli dünya geneline yayılmıştır.³⁰ Batının sekülerleşmesinin dikkat çekici yönü ise, İslam'ın geçmişten günümüze gerek Avrupa gerekse Amerika için bir öteki vazifesi görmüş olmasıdır.³¹

Düşünsel açıdan, Aydınlanma dönemi, dinin dünya politikasında rol oynamasına yönelik çeşitli çekincelere sahne olmuştur. Aydınlanma, bir dine inananları, dini inançların sistematize edilmesiyle kitlesel olarak harekete geçirilebilecek ve inanmayanları dışlayabilecek ya da onlara karşı şiddet uygulayabilecek kişiler olarak görmüştür. Din hem Marksizm hem de seküler liberalizm tarafından bilgi ve ilerlemenin karşısında görülmüş ve gerilemeye, dogmatikliğe ve hoşgörüsüzlüğe yol açabileceği düşünülmüştür.³² Modernite, dinden kaynaklanan çatışmalara çözüm olarak dinin etkisinin özel hayatla sınırlandırılmasını ve toplumsal hayatın seküler bir karaktere sahip olmasını öngörmüştür.³³ Siyasal açıdan Westfalya sonrasında özel hayatla sınırlanan ve marjinalleştirilen dinin³⁴ bu konumu, modern devletin işine yaraymış, halkın sadakati dinden devlete yöneltilmiştir.

Westfalya sonrası süreçte Avrupa'da her idari yapı için yönetenin dininin geçerli olması, eğer gerekiyorsa halkın yöneticinin mezhebine geçmesi veya göç etmesi öngörülmüştü. Böylelikle Avrupa'da farklı Hıristiyanlık mezheplerinin bir arada varoluşu mümkün olabildi. Fakat diğer taraftan her bir idari birimde bunlardan yalnızca bir tanesi geçerliydi, böylelikle en azından teoride, dini ve mezhepsel sınırların karasal sınırlarla özdeşleştirilmesi sonucu ortaya çıktı. Milliyetçiliğin ön plana çıkması ile ise karasal

²⁶ Shani, Giorgio, "Transnational Religious Actors and International Relations", Haynes, Jeffrey (der.) Routledge Handbook of Religion and Politics, Routledge. London & New York 2009, s. 308-322, s. 309.

²⁷ Fox, Jonathan, "Integrating Religion into International Relations Theory", Haynes, Jeffrey (der.) Routledge Handbook of Religion and Politics, Routledge. London & New York 2009, s. 273-292, s. 275.

²⁸ Hehir, a.g.e., s. 12-13.

²⁹ Kadercan, Burak, Uluslararası İlişkiler ve Din, Boğaziçi Üniversitesi – TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, DPF 2012-RR01.

³⁰ Haynes, Jeffrey, "Religion and Foreign Policy", Haynes, Jeffrey (der.) Routledge Handbook of Religion and Politics, Routledge. London & New York 2009, s. 293-307, s.293.

³¹ Hurd, Elizabeth Shakman, The Politics of Secularism in International Relations, Princeton University Press, Princeton 2008, s. 149.

³² Lynch, Cecelia, "Dogma, Praxis, and Religious Perspectives on Multiculturalism", Hatzopoulos, Pavlos; Petito, Fabio (der.) Religion in International Relations: The Return from Exile, Palgrave Macmillan. New York 2003, s. 55-78, s. 56.

³³ Winfield, Richard Dien, Modernity, Religion, and the War on Terror, Ashgate, Aldershot 2007, s. 40.

³⁴ Thomas, a.g.e., s. 815.

sınırlarla milli kültürün sınırları aynı görülme ve milli kültür de homojen bir bütün olarak kabul edilmeye başlandı.³⁵

Günümüze gelindiğinde ise, paradoksal biçimde hem bir sekülerleşmenin yani dinin insanlar üzerindeki etkisinin azalmasının³⁶ hem de desekülerleşme olarak tanımlanan, sekülerlikten uzaklaşmanın varlığından söz edebiliriz. Yirminci yüzyılda dinin insanların yaşamı üzerindeki etkisinin azaldığı üç boyutta gözlemlenebilir. Birincisi, mabetlere devam eden ve bu mekânlardaki toplu ibadetlere katılan kişilerin sayısındaki azalmadır. İkincisi, dini kurumların ve din adamlarının güçlerinin ve toplum ve siyasetçiler üzerindeki etkilerinin azalmış olmasıdır. Üçüncüsü ise inanç boyutunda geçmişe nazaran değişen bakış açısıdır. Günümüzde çoğu insan doğayla olan ilişkileri ilahi güçlerin düzenlemediğini düşünmektedir. Savaşlar da dini değil daha çok din dışı gerekçelerle yürütülmektedir.³⁷ Öte yandan, modern siyasal sistemlerin kitlelerin siyasete katılmalarına imkân sağlamaları ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmaları dine dayalı görüşlerin toplumda dile getirilmelerine ve taraftar bulmalarına yol açmıştır. Modern toplumun özgürlükçü yapısı ise, rasyonel tercih mantığıyla inançlar konusunda da kişinin istediği inancı benimseme ve ona uygun yaşama tercihini yapmasına imkân tanımaktadır. Bu da bireylerin dindarlığı nispetinde toplumda dindarlaşmaya yol açabilmektedir.³⁸ Özellikle modern toplumların sorunlarına kültürel geçmişe dayalı bir çözüm olarak, hayali bir geçmişin semboller ve kültürel referansların inşası yoluyla yeniden canlandırılmasına yönelik çabalar görülmektedir.³⁹

Üçüncü dünyada Batı'yı örnek alan fakat başarılı olamayan sekülerleşme ve modernleşme çabaları da din temelli karşı hareketlerin doğmasına neden olmuştur. Sömürge geçmişlerinin izlerinin, günümüzde yaşanan kültürel sömürgeleştirme çabalarının ve küreselleşmenin getirdiği dini değerleri arka plana iten tek tipleştirme de bu karşı çıkışta etkisi bulunmaktadır.⁴⁰ Tarihsel açıdan baktığımızda, yirminci yüzyılın ilk yarısında, üçüncü dünya ülkeleri kimlik ve kalkınma arasında yaşadıkları ikilemi Batı'yı örnek alarak içte demokratikleşme ve sekülerleşme çabaları dışta da bağlantısız dış politika yaklaşımıyla çözmeye çalışmışlardı. Bu ülkeler, dini veya geleneksel kültürel temellere dayalı bir yönetim anlayışının kalkınmayı engelleyeceğini düşünüyorlardı. Fakat Batı kökenli modern seküler devlet modeli, çoğu zaman üçüncü dünya ülkelerinin gelişmelerini ve demokratikleşmelerini sağlayamamıştır. Modernleşme çabalarının başarısızlığı, 1960'lı yıllardan itibaren bu ülkelerde otoriter rejimlerin kurulması, yolsuzluklar veya bazı ülkelerin bölünmeleriyle sonuçlanan iç karışıklıklara neden olmuştur. 1990'larda ise bu sorunlara, dinsel ve seküler milliyetçilikler arasındaki gerilimler eklenmiştir. Ne seküler milliyetçilik ne de Marksizm bu ülkelerde arzu edilen ekonomik kalkınma ve etkin siyasal katılımı sağlayamamıştır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Üçüncü dünya ülkelerinde dinin yükselişi, hem geçmişe duyulan bir özlemi hem de kalkınma arayışını simgelemektedir. Özellikle halkın siyasal taleplerinin yönetimi etkileme imkânı olduğu ülkelerde toplumun modernleşmenin yerleştirilmesi yönündeki beklentisi, seküler ve

³⁵ Brubaker, Rogers, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, New York 2009, s. 39.

³⁶ Giddens, a.g.e., s. 468.

³⁷ Aynı yerde, s. 465-466.

³⁸ Fox, Jonathan ve Sandler, Shmuel, *Bringing Religion into International Relations*, Palgrave Macmillan, New York 2004, s. 12.

³⁹ Kinnwall, Catarina, *Globalization and Religious Nationalism: Self, Identity, and the Search for Ontological Security*, *Political Psychology*, Vol 25, No 5, 2004, s. 741-767, s. 744.

⁴⁰ Fox ve Sandler, a.g.e., s. 12.

seçkin politikaların etkinliğinin azalmasına neden olmuştur. Dış politikada ise toplumlar kendi dinsel ve kültürel öncelikleri için daha fazla hassasiyet talep etmeye başlamışlardır.⁴¹

Uluslararası İlişkiler Disiplininde Din, Kültür ve Medeniyet

Uluslararası İlişkiler disiplini, beslendiği Aydınlanma düşüncesi ve modern ulus devlet modeli üzerine kurgulanmış olması nedeniyle din, kültür ve medeniyet gibi faktörlerin devletler arasındaki ilişkiler üzerindeki etkisini dikkate almakta çekimser kalmıştır. Uluslararası İlişkiler teorileri açısından baktığımızda Realizm, din ve ideolojiyi aynı çerçeve içinde yorumlamıştır. Neorealizm, uluslararası sistemin temel öğeleri olarak devleti görmüş ve devleti de sahip olduğu maddi güç unsurları üzerinden ele almıştır. Bu nedenle de dinin dış politika üzerindeki etkisini değerlendirmeye almamıştır. Neoliberalizm ise devletlerin ortak ilkeler çerçevesinde işbirliği yapabilecekleri bir uluslararası toplumun varlığı görüşüne yer vermiştir. Neoliberalizm, yer yer erken dönem Hıristiyanlık öğretilerinden de esinlenmiş olmakla beraber, uluslararası ilişkilere dair analiz ve öngörülerinde dine yer vermemiştir. Davranışsalcılıkta ise din hem ölçülebilmesi çok zor bir değişken olduğu için hem de disiplin yazınında önemli bir yer tutmadığı için genelde yapılan analizlerin dışında kalmıştır.⁴²

Çıkış noktası Westfalyan uluslararası sistem olan konstruktivizm de devletler arasındaki ilişkilere din boyutundan yaklaşmamaktadır.⁴³ Uluslararası sistemin devlet merkezliliği konusunda katı düşünen konstruktivizmin ana akımı, dinsel ve kültürel etkenlerin önemini yadsımamakla birlikte bu soyut etkenlere dayalı bir teorileştirmeye karşı çıkar.⁴⁴ Postmodernizm ise diğer teorilere nazaran modernizmin kayıtsız kaldığı soyut alanlarda hassasiyet göstermekle beraber⁴⁵ manevi ve düşünsel etkenlerin analizlere nasıl dâhil edileceği konusunda kapsamlı bir “Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorisi” bulunmamaktadır.

Disiplinin ulus devleti analiz ederken ulusu oluşturan paylaşılan geçmiş, din, kültür, ortak gelecek vizyonu gibi öğelerin dış politikaya etkisi⁴⁶ yerine hukuki ve karasal sınırları belirli bir varlık olan devletin maddi unsurlarını esas aldığı; maddi güç ve kontrol edilebilirliğin öncelikli sayıldığını görüyoruz. Fakat analizlerde yer verilmeyen din, kültür ve medeniyet gibi etkenlerin devletlerin içişlerinde ve uluslararası ilişkilerde önemlerinin giderek artması, disiplini bu konuda tavır almaya yöneltmiştir. Uluslararası İlişkiler disiplininin bu gelişmelere öncelikli tepkisi, seküler karakterini koruyarak evrensel bir ‘uluslararası ilişkiler etiği’ oluşturma çabası olmuştur. Etik konusundaki çalışmaların temel tezi ise liberal olmayan devletlere insan haklarına ve kültürel farklılıklara saygı gibi değerlerin benimsetilmesiyle uluslararası istikrarın sağlanabileceği düşüncesidir.⁴⁷ Bu çaba ise, devletlerin eylemlerini onları meydana getiren özgün şartlar içinde anlamaya çalışmaktan çok, bu eylemleri değerlendirmeyi ve kategorize etmeyi sağlayacak kriterler

⁴¹ Thomas, a.g.e., s. 817-818.

⁴² Fox ve Sandler, a.g.e., s. 25-31.

⁴³ Aynı yerde, s. 29.

⁴⁴ Kubálková, Vendulka, “Toward an International Political Theology”, Hatzopoulos, Pavlos; Petito, Fabio (der.) Religion in International Relations: The Return from Exile, Palgrave Macmillan. New York 2003, s. 79-105, s. 81.

⁴⁵ Thomas, a.g.e., s. 816.

⁴⁶ Galtung, Johan, Peace Studies and Conflict Resolution: The Need for Transdisciplinarity, Transcultural Psychiatry, Vol 47, No 1, 2010, s. 20-32, s. 22.

⁴⁷ Demenchonok, Edward ve Peterson, Richard T., Globalization and Violence: The Challenge to Ethics, American Journal of Economics and Sociology, Vol 68, No 1, January, 2009, s. 51-76, s. 66.

belirlemeye yöneliktir. Din, kültür ve medeniyet kavramlarının analizlere dâhil edilmesi ise, gündemi belirleyici çatışma söylemleri nedeniyle, çok daha yavaş ilerlemektedir.

Sabit Medeniyet Varsayımı ve Küreselleşme

Medeniyet uluslararası ilişkilere dair yazında iki yönden ele alınmaktadır. İlkinde medeniyetler çıkarların ve kimliklerin belirleyicisi olarak görülür. Böylelikle kültürel kimlikler aracılığıyla birbirileri ile ilişkileri bulunan, farklı coğrafyalarda yaşayan medeniyetlerden söz edilmektedir. Medeniyetler çatışması tarzı yaklaşımlar medeniyeti bu yönüyle, bir ayırt edici faktör olarak ele alırlar. İkinci yönü ise “medeni” olma durumuyla ilgilidir. Ülkelerin yönetimlerinin uluslararası hukuka saygı ve kendi halklarıyla ilişkileri bakımından, ekonomik, sosyal ve siyasal kapasiteleri çerçevesinde değerlendirilmesidir. Medeniyetin normatif bir kavram olarak ele alınması ise ülkelerin medenilik derecelerine ve bu kapsamda nasıl muamele görmeleri gerektiğine yönelik tavsiyelere ve sınıflandırmalara dayalı bir yazının doğmasına yol açmıştır.⁴⁸

İki kutuplu dünyanın ortadan kalkmasının ardından 1990 sonrası süreçte uluslararası ilişkiler, medeniyetler arasındaki ilişkiler üzerinden okunmaya başlanmıştır. Bu bağlamda öncelikle Fukuyama tarafından Batı medeniyetinin üstünlüğünü savunan, komünizme karşı Batı'nın liberalizminin galibiyetiyle tarihin sonunun geldiği tezi öne sürülmüştür. İkinci tez ise bu görüşün aslında bir tamamlayıcısı olan, Batı dışı medeniyetlerin Batı'ya tehdit oluşturacağını öngören medeniyetler çatışması tezidir.

Huntington'ın çatışma tezi medeniyeti iki farklı anlamda fakat ikisini de belirsiz biçimde birbirinin yerine kullanarak ele alır. İlkinde medeniyet, coğrafi sınırlardan bağımsız olarak çeşitli toplulukların paylaştıkları ortak kültürü simgeler. İkincisinde ise medeniyeti kültürel kimliğin coğrafya ile sınırlanmış hali olarak ele alır ve buna dayanarak da dünyayı çeşitli medeniyetlere ayırır.⁴⁹ Tezdeki bu çelişkinin nedeni ise, Huntington'ın realizmin coğrafyayı yani mekânsal sınırları uluslararası ilişkileri etkileyen maddi bir faktör olarak kabul etmesiyle maddi sınırlara bağlı kalmayan soyut kültürel özelliklere dayalı bir yaklaşımı birleştirme çabasıdır.⁵⁰

Günümüzde gerek çatışma gerekse diyalog tezleri medeniyete özcü bir perspektiften yaklaşmaktadırlar. Çatışma tezini eleştiren yaklaşımlar da benzer bir yolu izleyerek medeniyetlerin temel özellikleri ve sınırları konusunda belirleyici ve benzer çıkış noktalarına sahip yargılar geliştirmişlerdir.⁵¹ Örneğin, 2001 yılında medeniyetler çatışması tezini besleyen 11 Eylül saldırıları gerçekleşmiştir. 2001 aynı zamanda BM tarafından “medeniyetler arası diyalog” yılı ilan edilmişti.⁵² Burada önemli olan, çatışma tezinin üstesinden diyalog söylemiyle gelmek değil, varsayılan medeniyet sınırlarına dayalı kategorilerin gerçekliğini sorgulamaktır. Medeniyeti, dini ve kültürü yeri geldiğinde birbirlerinin yerine kullanılabilen ve duruma göre yekdiğerini kapsadığı düşünülen üst kimlikler olarak varsaymak hatalıdır. Özellikle Batılı araştırmacıların halkının çoğunluğu

⁴⁸ O'Hagan, Jacinta, “Discourses of Civilizational Identity”, Hall, Martin; Jackson, Patrick Thaddeus (der.) *Civilizational Identity: The Production and Reproduction of “Civilizations” in International Relations*, Palgrave Macmillan. New York 2007, s. 15-31, s. 17.

⁴⁹ Bassin, Mark, *Civilizations and Their Discontents: Political Geography and Geopolitics in the Huntington Thesis*, *Geopolitics*, Vol 12, No 3, 2007, s. 351-374, s. 355.

⁵⁰ Aynı yerde, s. 370.

⁵¹ Hall, Martin ve Jackson, Patrick Thaddeus, “Introduction: Civilizations and International Relations Theory”, Hall, Martin; Jackson, Patrick Thaddeus (der.) *Civilizational Identity: The Production and Reproduction of “Civilizations” in International Relations*, Palgrave Macmillan. New York 2007, s. 1-12, s. 2.

⁵² Kapustin, a.g.e., s. 151.

Müslüman olan ülkeleri tek bir kategori altında toplama çabası ister medeniyetler çatışması⁵³ gibi gerilimi besleyici bir teze dayanak sağlamak isterse iletişim çabalarını desteklemek için olsun, bir varsayımdan ibarettir. Medeniyetin siyasi boyutta temsil edilemeyecek kadar soyut bir olgu olması, bir medeniyete ait addedilen coğrafyalardaki farklı etnik, kültürel, dinsel kimliklerin ve farklı siyasal yapıların varlığı, medeniyet kavramının ulus devletin yerini alacak biçimde analizlerde referans noktası yapılmasının sakıncalarını ortaya koymaktadır.⁵⁴

Günümüzde uluslararası politikada meşrulaştırıcı söylem olarak dine dayalı medeniyet ayrımı yapılmaya çalışıldığı açıktır. Fakat medeniyetleri tıpkı ulus devletler gibi dünya coğrafyasını bölen ve kendi içinde birlik oluşturan birimler olarak ele alacaksa, yalnızca dine dayanan bir ayırım yetersiz kalır. Medeniyetler arasındaki ilişkilerin ve çatışma ihtimalinin dünya politikasını nasıl etkilediği konusunda özellikle İslam-Hıristiyanlık çatışmasının potansiyellerine dair bir sabit fikirlilik mevcuttur. Oysaki Güneydoğu Asya muhtemel bir Müslüman-Hindu çatışması açısından tehlikeli bir gidişat sergilemekte, Irak'ta Sünniler ve Şiiler arasındaki gerilimin gösterdiği üzere aynı dinden olanlar arasında mezhep temelli çatışmalar yaşanabilmektedir.⁵⁵

Ayrıca İslamiyet açısından bakıldığında çok geniş bir coğrafyanın önde gelen inancı olan, dünya geneline, çok farklı ırklar, kültürler, tarihsel geçmişlerden gelen insanların mensup oldukları bu dinin, siyasal bir söylem olarak ya da kimliğin tek tanımlayıcısı olarak bu insanlar için nasıl bir ortaklığı ifade ettiği tartışmalıdır. İslam inancına sahip toplumların İslam'dan neyi anladıkları, Müslüman olmayan dünya ile hangi kimlikleri ile iletişim kurmak istedikleri ya da en azından kendilerini kimin temsil edebileceğini düşündükleri pek dikkate alınmamaktadır. Oysaki yekpare bir İslam toplumundan söz edilemez. Dini İslam olan devletler veya halkının çoğu Müslüman olan ülkelerin siyasetçileri açısından bir dünya görüşü olarak İslam yol gösterici veya meşrulaştırıcı rol oynayabilir. Fakat bu ülkelerin dış politikaları özgün sosyal, siyasal, tarihsel, coğrafi ve ekonomik faktörlerle etnik yapıları göz ardı edilerek, yalnızca din eksenli bir bakış açısıyla açıklanamaz.⁵⁶

Küreselleşme, Terör ve Çatışma Yönetimi

Küreselleşme, ulus devletlerin mutlak egemenliğini sarsacak biçimde ulus aşan dini aktörlerin uluslararası politikada yer almalarına imkân sağlamıştır. Dini söylemin ulusal ve uluslararası alanda etkili olabilmesinin nedenlerinden ilki, günümüzde ulus devletlerin ekonomik ve siyasal anlamda kendi seküler programlarını halka benimsetme güçlerinin azalmış olmasıdır. İkincisi, mekân algısının giderek önemini yitirmesidir. Böylece Benedict Anderson'un hayali cemaatler olarak adlandırdığı, üyeleri birbirlerini tanımadan bir diğeriyle aynı topluluğa ait olduğunu hisseden, belirli bir coğrafyada yaşayan insanların

⁵³ Huntington, a.g.e., s. 14.

⁵⁴ Kadercan, a.g.e.

⁵⁵ Lindsay, James "Morality is Really Hard", Hehir, J. Bryan vd. (der.) Liberty and Power: A Dialogue on Religion and U.S. Foreign Policy in an Unjust World, Brookings Institution Press. Washington D.C. 2004, s. 100-105, s. 100-101; Medeniyetler Çatışması tezinin önermelerinin silahlı çatışmalar üzerinden analizi için bkz.: Charron, Nicholas, Déjà Vu All Over Again: A post-Cold War Empirical Analysis of Samuel Huntington's 'Clash of Civilizations' Theory, Cooperation and Conflict, Vol 45, No 1, 2010, s. 107-127.

⁵⁶ Esposito, John L. ve Voll, John O., "Islam and the West: Muslim Voices of Dialogue", Hatzopoulos, Pavlos; Petito, Fabio (der.) Religion in International Relations: The Return from Exile, Palgrave Macmillan. New York 2003, s. 237-269, s. 264; Wellman, David Joseph, Sustainable Diplomacy: Ecology, Religion, and Ethics in Muslim-Christian Relations, Palgrave Macmillan, New York 2004, s. 1.

oluşturduğu, kültürel bağlar üzerinden kurgulanmış ulus tasviri⁵⁷ bu sefer de ulus aşan ve toprağa bağlı olmayan fakat yine ortak topluluk hissi içeren bir kimlik etrafında şekillenen ‘hayali dini cemaatler’ şeklinde kurgulanabilmektedir. Üçüncü neden ise dini aktörlerin iletişim teknolojisindeki gelişmelerle çevrimiçi siteler ve uydu yayını gibi imkânları kullanarak ülke sınırlarına takılmadan çok sayıda insana ulaşabilmeleridir.⁵⁸ Fakat küreselleşen dünyada geliştirilen kimliğe dayalı politikalar, söylemi belirlemenin yanı sıra çatışmaların da önemli sebeplerinden biridir.⁵⁹

Gellner’in tarifiyle belirli bir inancı tüm kapsamıyla yani harfiyen benimseyen hiçbir şekilde tavize veya yeniden yorumlamaya imkân tanımayan köktendincilik⁶⁰ ile modernite ve teknolojik gelişmelerin ilişkisi oldukça karmaşıktır. Günümüzde; teknolojiyi kullanmaları, kitle iletişim araçları ve sosyal medya aracılığı ile propaganda yapmaları, kadınlardan örgütlenmede ve eylemlerde yararlanmaları gibi faaliyetleri açısından baktığımızda, modernite ile sekülerizmin dini yıpratarak hem devlet otoritesine hem de dinin halkın geneli tarafından benimsenen yorumuna karşı çıkan köktendinci hareketler aslında gayet modernlerdir.⁶¹ Hem Müslümanlık hem de Hıristiyanlık için, köktendinci hareketlerin kendilerini bir devlete bağlı veya karasal bir sınırla kayıt altında hissetmemeleri önemlidir. Ulus aşan amaçları, örgütlenme biçimleri, dünya politikasını etkileyebilme kapasiteleri gibi pek çok konuda farklı dinlerden gelen köktendinci gruplar birbirlerine çok benzemektedirler.⁶²

Köktendincilik ve terör ilişkisinin gündeme gelmesi, 1980’lerden sonra olmuştur. Soğuk Savaş’ın ardından terörün dayanağının ideolojiden dine kaydığı söylemi sıkça dile getirilmiştir. 1980’lerden günümüze terör eylemlerinin sayısı azalırken saldırılarda ölen insan sayısının artması da dikkatleri ölümlerin sorumluları olarak gösterilen köktendinci terör hareketlerine çekmiştir. Fakat bu terör hareketlerinin ortaya çıkışında ekonomik sorunlar ve bölgesel çatışmalar başta olmak üzere seküler milliyetçiliğin veya Marksist uygulamaların toplumsal sorunları çözmekte yetersiz kalışına kadar uzanan çeşitli nedenler bulunmaktadır.⁶³

Genel olarak bakıldığında, dini liderlerin ve inanç eksenli örgütlenen STK’lerin hem barışa katkı yapabilecekleri hem de radikalizmin güçlenmesini teşvik edebilecekleri görülür.⁶⁴ Modernizmin maneviyatın yerine koyduğu dünyevi beklentilerin ve insanın doğa üzerinde hâkimiyet kurma çabasının getirdiği sorunlar ve teknolojik ilerlemenin insan hayatına yalnızca kolaylık getirmeyip gelişmiş silahlardan çevre kirliliğine çeşitli zararlara yol açması, insanlık için hayatın nasıl devam ettirileceğinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Dinler, bu sorunların aşılmasına ve dengenin sağlanmasına yönelik arayışlara ışık tutabilirler.⁶⁵ Günümüzde, insan haklarının korunması, demokratik değerlerin

⁵⁷ Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and the Spread of Nationalism*, Verso, London. 2006.

⁵⁸ Shani, a.g.e., s. 311-312.

⁵⁹ Öniş, Ziya, *The Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of the Welfare Party in Perspective*, *Third World Quarterly*, Vol 18, No 4, 1997, s. 743-766, s. 747.

⁶⁰ Gellner, Ernest, *Postmodernism, Reason and Religion*, Routledge, London 1992, s. 2.

⁶¹ Fox ve Sandler, a.g.e., s. 14.

⁶² Aynı yerde, s. 84-86.

⁶³ Dolnik, Adam ve Gunaratna, Rohan, “On the Nature of Religious Terrorism”, Haynes, Jeffrey (der.) *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge. London & New York 2009, s. 343-350, s. 343-344.

⁶⁴ Katano, Atsuhiko “Conflict Prevention and Peacebuilding”, Haynes, Jeffrey (der.) *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge. London & New York 2009, s. 351-365, s. 364.

⁶⁵ Falk, Richard, “A Worldwide Religious Resurgence in an Era of Globalization and Apocalyptic Terrorism”, Hatzopoulos, Pavlos; Petito, Fabio (der.). *Religion in International Relations: The Return from Exile*, Palgrave Macmillan. New York 2003, s. 181-208, s. 199-201.

yayılması, çatışmaların önlenmesi için farklı dinlerin mensupları arasında diyalog kurulması gibi konularda hem tanınmış dini önderler hem de sivil toplum kuruluşları etkin rol oynamaktadırlar.⁶⁶

Fakat din ve siyaset ilişkisi paradoksaldır. Tek tanrılı veya çok tanrılı olsun farklı pek çok dinin başlangıçtaki ortak özelliği toplumun siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan en alt düzeyde yaşayan, mağdur durumdaki üyelerinin yaşam şartlarının düzeltilmesidir. Oysaki tarihte çoğu zaman dinsel kurumların toplumdaki eşitsizliklerin giderilmesi noktasında siyasal otoritelerle karşı karşıya gelmekten kaçındıkları, adalet taleplerini düzeni tehdit edici buldukları ve statükodan yana tavır aldıkları görülmüştür. Tüm dinlerin kendi içinde barındırdıkları bu ikilem dinin siyasal alandaki yükselişinin konuşulduğu günümüzde de önem taşımaktadır. Dinin ön plana çıkışının bu öğretiyi-uygulama ikilemi dikkate alındığında küresel çapta eşitsizliğin, adaletsizliğin ve fakirliğin önüne geçilmesine gerçekte ne kadar destek verebileceği üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Diğer düşünülmesi gereken nokta ise dinin temel öğretilere dayalı katı yorumlarının adaletsizliklere başkaldırma potansiyeliyle beraber koyu bir gelenekselciliği benimseyerek yeni toplumsal gerilimlere yol açıp açmayacaklarıdır.⁶⁷ Nihayetinde din konusuna gereken önemi vermeyen siyasal kuramlar kadar inananların da inançlarını çıkarlarını perdelemek için kullanıp kullanmadıkları konusunda kendilerini sorgulamaları gerekmektedir.⁶⁸

Sonuç

Günümüzde, gerek modern toplumlar gerekse modernite projesinden hayal kırıklığına uğramış toplumlar din, kültür ve medeniyet gibi kimi zaman aynı anlamda kimi zaman da birbirinin yerine kullanılan, toplumsal hayatta soyut ve somut yansımalarıyla yer alan etkenlere önem vermeye başlamışlardır. Fakat küreselleşen dünyanın din ve kültürle ilişkisi hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için çok yönlü ve karmaşıktır. Din, mezhep veya kültür kaynaklı farklılıklar köktendinciliği ve terörü teşvik edebilmektedirler. Aynı zamanda çevre kirliliğinden insan haklarının korunmasına ulus aşan sorunların üstesinden gelinmesi, çatışmaların önlenmesi ve çözümü için dinin söyleyeceklerine ihtiyaç vardır. Din, kültür ve medeniyet kavramlarının giderek önem kazanmaları, temel birimi ulus devlet olan ve seküler karakterine oldukça bağlı bulunan Uluslararası İlişkiler disiplini derinden etkilemektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ideolojilerin yerini din temelinde tanımlanan medeniyetler ekseninde bütünleşme veya çatışmaların alacağına veya Batı medeniyetinin ortak payda haline geleceğine dair tezler, sıkça dile getirilmektedir. Oysa günümüzde, medeniyet kavramından tam olarak neyin anlaşılması gerektiği konusunda yazarların üzerinde hemfikir oldukları bir medeniyet tanımından bahsetmek pek mümkün değildir. Medeniyetin belirli bir gelişmişlik düzeyini mi yoksa Batı medeniyeti kavramı çerçevesinde belirli bir kültür ve mekân ile kayıtlı bir modernleşme düzeyini mi ifade ettiği ya da yalnızca varsayılan ortak din/kültür ekseninde belirli bir grupla aynı özellikleri taşıma anlamına gelip gelmediği konusunda yazında bir fikir birliği yoktur. Devletlerin eylemlerini ait oldukları varsayılan medeniyetlerin, nasıl etkilediklerini kavrayabilmek

⁶⁶ Haynes, a.g.e., s. 294-295.

⁶⁷ Falk, a.g.e., s. 195.

⁶⁸ Dionne Jr., E.J. vd., "The Paradoxes of Religion and Foreign Policy: An Introduction", Hehir, J. Bryan vd. (der.) Liberty and Power: A Dialogue on Religion and U.S. Foreign Policy in an Unjust World, Brookings Institution Press. Washington D.C. 2004, s. 1-10, s. 9.

için, medeniyet kategorilerinin arka planında Galtung'un "derin kültür"⁶⁹ olarak tanımladığı, tarihsel geçmişi dikkate alan bir bilinçaltının izlerini sürmek gerekir.⁷⁰ Dayatma bir analiz düzeyi olarak yalnızca yüzeysel biçimde sınıflandırılmış medeniyetlerin Uluslararası İlişkiler analizlerine dâhil edilmesi ise, gerçekliğin daha iyi anlaşılmasına katkı yapmayacaktır.

Uluslararası İlişkiler; çok kültürlü, çok dinli, çok değer yargılı bir küresel sisteme kapılarını açmak konusunda henüz çekimserdir. Çünkü bu kapının açılması, devletleri ayıran sınırları veya ülkelerin siyasal bütünlüklerini disiplinin yeniden gözden geçirmesine ve farklı analiz birimleri üzerinde çalışmasına neden olacaktır.⁷¹ Özellikle din açısından bakıldığında yeryüzündeki pek çok dinin dünyevi sınırları tanımayan bir görüşe sahip olmalarının⁷² disiplinle nasıl uzlaştırılacağı muğlaktır. Disiplin, belki de dinin siyaset ve insan yaşamı üzerindeki bu karmaşık etkisini rahat analiz edebilmek için, seküler bir etik anlayışı geliştirmeye ve olayları bu çerçevede ele almaya yönelmiştir. Fakat bu yaklaşım, hem olumlu ve olumsuz renkleriyle dinlerin uluslararası ilişkileri etkileme kapasitesini hem de toplumların kültür bağlamında sahip oldukları dini, tarihi ve coğrafi faktörler etrafında şekillenmiş özgün değer sistemlerini yadsımaya meyillidir. Esasında Uluslararası İlişkiler disiplini açısından önemli olan; dinin nasıl tanımlandığı, dinlerin birbirleriyle kıyaslanmaları veya dine dayalı bütün görüşlerin eleştirilmeden kabul edilmesi gibi bir varsayımın benimsenmesi değildir.⁷³ İnsanların dünya görüşlerini etkilediği, kimliklerinin bir parçasını oluşturduğu, bir meşruiyet kaynağı olarak görüldüğü ve siyasal ve toplumsal kurumları etkileyebilme kapasitesi bulunduğu için dinin uluslararası ilişkilerin analizinde yer alması önemlidir.

⁶⁹ Galtung, 'derin kültür'ün aynı ırk, cinsiyet, ulus veya medeniyetin mensuplarını oluşturan insan topluluğunun 'kolektif bilinçaltı' olduğunu söylüyor. Bir bilinç ürünü olan, dile getirilmiş sözler ve eylemlerin karşısında 'derin kültür', dile getirilebilebilmesi mümkün fakat bunun yapılamadığı bir bilinçaltını simgeler. Bir medeniyete göre normal ve normal olmayan arasındaki ayrım, derin kültürle ilintilidir. Bkz: Galtung, Johan, Cultural Violence, Journal of Peace Research, Vol. 27, No. 3, 1990, s. 291-305; Galtung, Johan, Rethinking Conflict: the Cultural Approach, Council of Europe, Strasbourg 2002, [http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/completed/dialogue/DGIV_CULT_PREV\(2002\)1_Galtung_E.PDF](http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/completed/dialogue/DGIV_CULT_PREV(2002)1_Galtung_E.PDF).

⁷⁰ Osiander, a.g.e., s. 762.

⁷¹ Buzan, Barry ve Albert, Mathias, Differentiation: A Sociological Approach to International Relations Theory, European Journal of International Relations, Vol 16, No 3, 2010, s. 315-337, s. 328.

⁷² Dijkink, Gertjan, When Geopolitics and Religion Fuse: A Historical Perspective, Geopolitics, Vol 11, No 2, 2006, s. 192-208, s. 192.

⁷³ Pettman, Ralph, Reason, Culture, Religion: The Metaphysics of World Politics, Palgrave Macmillan, New York 2004, s. 159.

KAYNAKÇA

- Agnew, John ve Corbridge, Stuart, *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*, Routledge, London 1995.
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and the Spread of Nationalism*, Verso, London, 2006.
- Bassin, Mark, *Civilisations and Their Discontents: Political Geography and Geopolitics in the Huntington Thesis*, *Geopolitics*, Vol 12, No 3, 2007, s. 351-374.
- Baykara, Tuncer, "Medeniyet" Kavramı ve Türk Toplumuna Girişi, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, V, 1990, s. 1-14.
- Brubaker, Rogers, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, New York 2009.
- Buzan, Barry ve Albert, Mathias, *Differentiation: A Sociological Approach to International Relations Theory*, *European Journal of International Relations*, Vol 16, No 3, 2010, s. 315-337.
- Charron, Nicholas, *Déjà Vu All Over Again: A post-Cold War Empirical Analysis of Samuel Huntington's 'Clash of Civilizations' Theory*, *Cooperation and Conflict*, Vol 45, No 1, 2010, s. 107-127.
- Demchenok, Edward ve Peterson, Richard T., *Globalization and Violence: The Challenge to Ethics*, *American Journal of Economics and Sociology*, Vol 68, No 1, January, 2009, s. 51-76.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1970.
- Dijkink, Gertjan, *When Geopolitics and Religion Fuse: A Historical Perspective*, *Geopolitics*, Vol 11, No 2, 2006, s.192-208.
- Dionne Jr. E.J. vd., "The Paradoxes of Religion and Foreign Policy: An Introduction", Hehir, J. Bryan vd. (der.) *Liberty and Power: A Dialogue on Religion and U.S. Foreign Policy in an Unjust World*, Brookings Institution Press. Washington D.C. 2004, s. 1-10.
- Dolnik, Adam ve Gunaratna, Rohan, "On the Nature of Religious Terrorism", Haynes, Jeffrey (der.) *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge. London & New York 2009, s. 343-350.
- Esposito, John L., Voll, John O., "Islam and the West: Muslim Voices of Dialogue", Hatzopoulos, Pavlos; Petito, Fabio (der.) *Religion in International Relations: The Return from Exile*, Palgrave Macmillan. New York 2003, s. 237-269.
- Falk, Richard, "A Worldwide Religious Resurgence in an Era of Globalization and Apocalyptic Terrorism", Hatzopoulos, Pavlos; Petito, Fabio (der.) *Religion in International Relations: The Return from Exile*, Palgrave Macmillan. New York 2003, s. 181-208.
- Fischer, Markus, "Culture and Foreign Politics", Shaffer, Brenda (der.) *The Limits of Culture: Islam and Foreign Policy*, The MIT Press. Cambridge 2006, s. 27-64.
- Fox, Jonathan, "Integrating Religion into International Relations Theory", Haynes, Jeffrey (der.) *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge. London & New York 2009, s. 273-292.
- Fox, Jonathan ve Sandler, Shmuel, *Bringing Religion into International Relations*, Palgrave Macmillan, New York 2004.
- Galtung, Johan, *Cultural Violence*, *Journal of Peace Research*, Vol. 27, No. 3, 1990, s. 291-305.
- _____, *Peace Studies and Conflict Resolution: The Need for Transdisciplinarity, Transcultural Psychiatry*, Vol 47, No 1, 2010, s. 20-32.

_____, Rethinking Conflict: the Cultural Approach, Council of Europe, Strasbourg 2002, [http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/completed/dialogue/DGIV_CULT_PREV\(2002\)1_Galtung_E.PDF](http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/completed/dialogue/DGIV_CULT_PREV(2002)1_Galtung_E.PDF).

Gellner, Ernest, Postmodernism, Reason and Religion, Routledge, London 1992.

Giddens, Anthony, Sociology, Polity Press, 1997.

Haddad, Yvonne Yazbeck, Kur'ân'da "Din" Teriminin Anlamı, (çev.) Güç, Ahmet, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 9, Cilt 9, 2000.

Hall, Martin ve Jackson, Patrick Thaddeus, "Introduction: Civilizations and International Relations Theory", Hall, Martin; Jackson, Patrick Thaddeus (der.) Civilizational Identity: The Production and Reproduction of "Civilizations" in International Relations, Palgrave Macmillan. New York 2007, s. 1-12.

Haynes, Jeffrey, "Religion and Foreign Policy", Haynes, Jeffrey (der.) Routledge Handbook of Religion and Politics, Routledge. London & New York 2009, s. 293-307.

Hehir, J.Bryan, "Religion, Realism, and Just Intervention", Hehir, J. Bryan vd. (der.) Liberty and Power: A Dialogue on Religion and U.S. Foreign Policy in an Unjust World, Brookings Institution Press. Washington D.C. 2004, s. 11-33.

Hirono, Miwa, Civilizing Missions: International Religious Agencies in China, Palgrave Macmillan, New York 2008.

Huntington, Samuel P., "Medeniyetler Çatışması mı?", Yılmaz, Murat (der.) Medeniyetler Çatışması, Vadi. Ankara 1995, s. 13-41.

Hurd, Elizabeth Shakman, The Politics of Secularism in International Relations, Princeton University Press, Princeton 2008.

Hutchinson, John, "Milliyetçilik, Globalizm ve Medeniyetler Çatışması", Özkırımlı, Umut (der.) 21. Yüzyılda Milliyetçilik, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul 2008, s. 77-100.

Katano, Atsuhiko, "Conflict Prevention and Peacebuilding", Haynes, Jeffrey (der.) Routledge Handbook of Religion and Politics, Routledge. London & New York 2009, s. 351-365.

Kinnwall, Catarina, Globalization and Religious Nationalism: Self, Identity, and the Search for Ontological Security, Political Psychology, Vol 25, No 5, 2004, s. 741-767.

Kubálková, Vendulka, "Toward an International Political Theology", Hatzopoulos, Pavlos; Petito, Fabio (der.) Religion in International Relations: The Return from Exile, Palgrave Macmillan. New York 2003, s. 79-105.

Kadercan, Burak, Uluslararası İlişkiler ve Din, Boğaziçi Üniversitesi – TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, DPF 2012-RR01.

Kapustin, Boris, Some Political Meanings of 'Civilization, Diogenes, Vol 56, No 222-223, 2009, s. 151-169.

Lewis, Bernard, I'm Right, You Are Wrong, Go To Hell: Religions and the Meeting of Civilizations, The Atlantic Monthly, May, 2003, s. 36-42.

Lindsay, James "Morality is Really Hard", Hehir, J. Bryan vd. (der.) Liberty and Power: A Dialogue on Religion and U.S. Foreign Policy in an Unjust World, Brookings Institution Press. Washington D.C. 2004, s. 100-105.

Lynch, Cecelia, "Dogma, Praxis, and Religious Perspectives on Multiculturalism", Hatzopoulos, Pavlos; Petito, Fabio (der.) Religion in International Relations: The Return from Exile, Palgrave Macmillan. New York 2003, s. 55-78.

O'Hagan, Jacinta, "Discourses of Civilizational Identity", Hall, Martin; Jackson, Patrick Thaddeus (der.) Civilizational Identity: The Production and Reproduction of "Civilizations" in International Relations, Palgrave Macmillan. New York 2007, s. 15-31.

Osiander, Andreas, Religion and Politics in Western Civilisation: The Ancient World as Matrix and Mirror of the Modern, Millennium - Journal of International Studies, Vol 29, 2000, No 3, s. 761-790.

Öniş, Ziya, The Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of the Welfare Party in Perspective, Third World Quarterly, Vol 18, No 4, 1997, s. 743-766,

Pasha, Mustapha Kamal, "Civilizations, Postorientalism and Islam", Hall, Martin; Jackson, Patrick Thaddeus (der.) Civilizational Identity: The Production and Reproduction of "Civilizations" in International Relations, Palgrave Macmillan. New York 2007, s. 61-79.

Pettman, Ralph, Reason, Culture, Religion: The Metaphysics of World Politics, Palgrave Macmillan, New York 2004.

Said, Edward, Orientalism, Penguin, London 2003.

Salvatore, Armando, The Public Sphere: Liberal Modernity, Catholicism, Islam, Palgrave Macmillan, New York 2007.

Shaffer, Brenda, "Introduction: The Limits of Culture", Shaffer, Brenda (der.) The Limits of Culture: Islam and Foreign Policy, The MIT Press. Cambridge 2006, s. 1-25.

Shani, Giorgio, "Transnational Religious Actors and International Relations", Haynes, Jeffrey (der.) Routledge Handbook of Religion and Politics, Routledge. London & New York 2009, s. 308-322.

Szakolczai, Arpad, Civilization and its Sources, International Sociology, Vol 16, No 3, 2001, s. 369-386.

Thomas, Scott M., Taking Religious and Cultural Pluralism Seriously: The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Society, Millennium - Journal of International Studies, Vol 29, No 3, 2000, s. 815-841.

Tümer, Günay, Çeşitli Yönleriyle Din, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXVIII, 1986, s. 213-267.

Wellman, David Joseph, Sustainable Diplomacy: Ecology, Religion, and Ethics in Muslim-Christian Relations, Palgrave Macmillan, New York 2004.

Winfield, Richard Dien, Modernity, Religion, and the War on Terror, Ashgate, Aldershot 2007.